

СПРИЯННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ АРМІЇ: РЕТРОСПЕКТИВА 1920-х РОКІВ

У статті акцентовано на тому, що вітчизняна споживча кооперація у 20-ті роки ХХ ст. здійснювала активну добродійну діяльність щодо матеріальної, продовольчої та культурно-просвітницької підтримки червоноармійських частин

Ключові слова: споживча кооперація, армія, допомога, добродійність.

Споживча кооперація України з переходом до непу, отримавши господарську самостійність, здійснювала не лише вдалі торговельні та заготівельні операції, але, створивши водночас потужний економічний потенціал, вона намагалась проводити добродійну діяльність. Держава, у свою чергу, всіляко прагнула залучати організації споживчої кооперації до виконання більшовицьких проектів, включаючи зміцнення обороноздатності країни. Оскільки фінансових ресурсів для цього бракувало, існуюча влада за рахунок збільшення пайових внесків кооперованого населення та зароблених коштів споживчої кооперації успішно вирішувала проблему матеріальної підтримки Червоної армії та її озброєння. Суттєвим виявився внесок кооперації у продовольче забезпечення червоноармійців. Більшовики також зобов'язувала кооператорів та пайовиків матеріально підтримати створення об'єктів важкої промисловості, у тому числі так званої «оборонки».

Нині, коли Україна переживає економічну скруту, а держава не в змозі надати повною мірою необхідну допомогу вітчизняним армійським підрозділам, ветеранам війни та праці, історичний досвід залучення державою споживчої кооперації до шефства над Червоною армією та його неупереджений аналіз можуть стати в нагоді.

До сьогодні питання використання радянською державою потенціалу споживчої кооперації з метою зміцнення обороноздатності країни упродовж 1920-х рр. досліджене недостатньо. Поза увагою залишається питання внеску працівників та пайовиків споживчої кооперації УСРР з метою підтримки Червоної армії, зокрема у період неврожаю і голоду 1921-1922 рр. та

фінансово-економічної кризи 1923 р. Принагідно відмітимо, що наявна історіографічна база щодо висвітлення проблеми використання державою коштів споживчої кооперації на користь воєнної міцності країни край обмежена. Дивуватись цьому не доводиться, адже дослідження історії збройних сил СРСР завжди мало певні табу.

Починаючи з 1920-х рр. науковці передусім висвітлювали досвід кооперування робітників, членів профспілок, сільської бідноти [1], водночас досвід створення військових споживчих товариств не був предметом глибокого дослідження. У ряді робіт з історії споживчої кооперації вітчизняні та закордонні автори підкреслювали благодійну допомогу кооператорів та пайовиків населенню під час голодоморів, щодо ліквідації неписьменності, однак їх безкоштовна допомога Червоній армії в період нової економічної політики та в подальші роки залишалась нерозкритою [2].

Зважаючи на те, що дана проблема практично не була до цього часу предметом спеціального аналізу знавцями історії кооперативного руху, автор поставила перед собою завдання започаткувати дослідження питання щодо використання державою потенціалу споживчої кооперації з метою зміцнення обороноздатності республіки та допомоги Червоній армії в 20-ті рр. ХХ ст. Саме в цей період споживча кооперація, спираючись на власну господарську ініціативу, найбільш масштабно змогла проявити добродійність, а з іншого боку – стати для радянської влади зручним «фінансовим донором».

Споживча кооперація України з перших кроків непу піклувалася про демобілізованих з Червоної армії червоноармійців, які бажали вступити до кооперативів, по-перше, їх звільняли від сплати вступного внеску, а по-друге, пайовий внесок вони могли вносити частинами [3, 117]. Розширення соціальної бази споживчої кооперації у зв'язку з відродженням у 1923 р. добровільного членства цілком влаштувало керівництво України. Це спонукало, в свою чергу, до залучення в кооперативні товариства військовослужбовців Червоної армії. Більшовики не заперечували проти того, щоб кооперативні організації систематично проводили пропагандистську роботу серед червоноармійців, адже це сприяло створенню

військових споживчих кооперативів. Військова споживча кооперація певною мірою вирішувала проблему продовольчого забезпечення армії. Наприклад, партійні та кооперативні періодичні видання мали спеціальні рубрики: «Червона Армія й кооперація», «Завдання кооперації в Червоній армії», які публікували дані про хід кооперування серед червоноармійців, роз'яснювали переваги членства в споживчих товариствах [4, 5-6]. Принагідно зазначимо, що асортимент продуктів і промислових товарів у червоноармійських крамницях був набагато кращий, ніж у сільських товариствах [5, 222].

Однак, виходячи з постулатів класової боротьби, партійно-радянське керівництво республіки всіляко намагалась тримати процес кооперування військовослужбовців під своїм контролем. Відтак, комуністична фракція Центральної спілки споживчих товариств України – Вукопспілка (скорочено ВУКС) була змушена постійно підтримувати зв'язки з Державним політичним управлінням УРСР, інформуючи про результати кооперування червоноармійців та командирів Червоної армії. Безперечно, це свідчило про те, що існуюча влада надавала процесу кооперування військовослужбовців політичний характер і намагалась таким шляхом оволодіти всіма ланками споживчої кооперації [6, 43].

Зауважимо, що в умовах активізації господарської діяльності споживчої кооперації в ринкових умовах непу у кооператорів з'явилася можливість проявляти добродійність як серед кооперованого, так і некооперованого населення. Архівні документи та періодичні видання 1920-х рр. засвідчують, що у той період широко практикувалась безкоштовна допомога споживчої кооперації воїнам Червоної армії. Споживчі товариства та їх спілки опікувались військовими частинами: забезпечували їх продуктами, фуражем, ліками, теплим одягом, білизною, літературою, книгами, канцелярським приладдям тощо.

Ініціатором надання добродійної допомоги Червоній армії у перші роки непу виступила центральна спілка – Вукопспілка, яка мала більші матеріальні можливості порівняно з місцевими кооперативними організаціями. На початку 1922 р., коли радянську Україну охопив голод і

виникли серйозні проблеми щодо продовольчого забезпечення армії, ВУКС організувала шефство над однією військовою частиною в Києві й однією в Харкові (по тисячі осіб у кожній) [7, 193]. Працівники апарату ВУКС не лише заготовляли для червоноармійців продукти харчування та предмети першої необхідності, але і презентували їм подарунки на свята. Регулярною практикою стало отримання воїнами подарунків до дня Червоної армії та інших більшовицьких свят. Так, лише в лютому 1922 р. керівництво ВУКС до дня Червоної армії виділило армійським частинам у вигляді подарунків понад 300 млн крб (згідно з грошовою реформою 1 крб зразка 1923 р. дорівнював 100 крб зразка 1922 р.) [8, 31]. У лютому 1923 р. Вукопспілкою були закуплені подарунки кращим військовим частинам у зв'язку із відзначенням 5-річчя створення Червоної армії. Кошти для цього були взяті із надходжень від успішних експортних операцій споживчої кооперації УСРР на Ліонській та Лейпцігській ярмарках [9, 9]. Правління Вукопспілки не тільки добровільно, але й під тиском партійних та державних органів не раз ініціювало проведення тижнів червоноармійців, виділяючи грошові винагороди військовим загонам, які мали високі показники бойової підготовки, облаштовували усім необхідним військові шпиталі та санаторії.

Водночас Вукопспілка стала шефом Школи червоних старшин у Харкові, ухваливши в 1922 р. відповідне рішення. Вочевидь, це рішення також цілком влаштовувало керівництво республіки. Шефство розпочалося ще із 2-го з'їду уповноважених ВУКС (грудень 1922 р.), коли голова правління В.П. Затонський (відзначений владою в роки громадянської війни бойовим орденом) вручив цій школі Червоний прапор і подарунки [10, 41]. У грудні 1922 р. правління Вукопспілки ухвалило асигнувати Школі червоних старшин 10 млрд крб, із розрахунку 50 коп. золотом щомісяця (за тодішнім курсом) на кожного курсанта. Шефські виплати Вукопспілки у 1924 р. вже становили 97 крб. на місяць для кожного курсанта [11, 3].

Практикувалася добродійна допомога споживчої кооперації воїнам Червоної армії і на місцях. Так, зокрема, Харківське споживче товариство у 1922 р. переказало Червоній армії 1,5 млн крб. Водночас воно здійснювало

шефство над 45-м автоброньованим загonom у Харкові, асигнуючи по 6 крб золотом щомісячно кожному червоноармійцеві [12, 100]. У той період Полтавська райспоживспілка була шефом міської спеціалізованої охоронної команди, а Полтавське споживче товариство піклувалося про підшефну 14-ту піхотну школу, яка базувалася в місті [13, 35].

Здійснюючи культурно-просвітницьку діяльність серед населення, кооператори знаходили кошти і час для проведення різноманітних добродійних заходів в червоноармійських клубах. Так, наприклад, із 1923 р., у зв'язку із початком відзначення на Україні Міжнародного дня кооперації, працівники споживчої кооперації регулярно почали проводити для червоноармійців урочисті збори, вечори-концерти, безкоштовні спектаклі, вистави за участю пересувного кооперативного театру (14, 173). У другій половині 1920-х рр. кооператори широко практикували у військових частинах безкоштовні кіносеанси та радіослухання, різноманітні вистави з метою посилення політпросвітницької роботи. Суттєвою безкоштовною допомогою системи споживчої кооперації у роки непу стала передплата нею для військових частин періодичних видань, у тому числі кооперативних.

Керівництво республіки не лише підтримувало добродійні акції споживчої кооперації щодо допомоги Червоній армії, але й постійно їх ініціювало, а в ряді випадків спонукало до директивного виконання. Так, наприклад, у червні 1921 р. Раднарком УСРР своїм розпорядженням зобов'язав губспоживспілки України систематично здійснювати закупівлю на вільному ринку не лише фуражу, але й канцелярського приладдя для постачання гарнізонів та лазаретів Червоної армії. Характерно, що згідно урядовому циркуляру цю роботу губспоживспілки мали розпочати негайно, отримавши завдання щодо закупівель необхідних товарів від губернських військових комітетів продовольчого забезпечення [15, 128].

Оскільки держава велику увагу приділяла зміцненню обороноздатності країни, споживчу кооперацію також змушували включитися в цієї справу. Наприклад, 19 березня 1923 р. Президія правління ВУКС ухвалила рішення про участь споживчої кооперації в Акціонерному товаристві Авіації та

Повітряних Сполучень. Відтоді Вукопспілка стала одним із пайовиків цього товариства, яке опікувалося збройними повітряними силами України. Відповідно й місцеві кооперативні організації почали добровільно вступати до вказаного товариства, тим самим підтримуючи його фінансово [16, 2]. Одним із перших пайовиком вказаного товариства стало Старо-Санжарське споживче товариство на Полтавщині, спеціально виділяючи кошти зі своїх прибутків. Водночас новосанжарські кооператори підтримували такі громадські організації як Доброхім, Доброфлот СРСР, які опікувалися армійськими частинами [17, 3].

У другій половині 1920-х рр. добродійна підтримка вітчизняної споживчої кооперації Червоної армії збільшилась, що було викликано запровадженням радянським урядом політики посилення обороноздатності країни. Наприклад, 15 серпня 1927 р. у журналі «Кооперативне будівництво» був надрукований заклик правління Вукопспілки до кооператорів та пайовиків. У ньому ВУКС закликала підтримати ініціативу ВУЦВК, яка полягала в тому, щоб у відповідь на вбивство в Польщі радянського посла П.Л. Войкова допомогти зміцненню збройних сил СРСР, а саме: зробити свій внесок у спорудження ескадрильї «Розрив». Сама ж Вукопспілка виділила 15 тис. крб. на спорудження бойового аероплана «Червоний кооператор», котрий мав увійти до складу вищеназваної ескадрильї [18, 1-2].

Зрозуміло, що не без директиви партійно-радянського керівництва СРСР та УСРР організації споживчої кооперації здійснювали шефство над повітряним флотом країни. Регулярно проводилися так звані місячники і тижні «оборони СРСР». Підтвердженням цього є такі дані. Зокрема, Чернігівська райспоживспілка весною 1923 р. асигнувала на побудову повітряного флоту 750 золотих крб та оголосила збір пожертвувань серед членів споживчих товариств [19, 3]. Союздонбасейн (Центральна спілка робітничої кооперації Донбасу) у 1923 р. виділив Червоної армії кошти на спорудження аероплану і 200 пудів підков кавалерійського зразка [20, 11].

Радянська влада тримала процес кооперування та пайові кампанії у споживчій кооперації під постійним контролем, розглядаючи її як зручне

джерело зміцнення обороноздатності країни. Метод для цього був вже не раз більшовиками апробований – реалізація серед працівників та пайовиків системи споживчої кооперації державних облігацій, збір добровільних коштів тощо. Одним із шляхів поповнення пайового капіталу споживчої кооперації стало відзначення Міжнародного дня кооперації. Цей день також не проходив повз увагу партійно-державного керівництва республіки. Саме в цей день вдавалося залучити до членства в кооперації тисячі нових пайовиків, відповідно тодішня влада отримувала нову можливість використовувати надходження з метою залучення їх на потреби армії.

Отже, протягом 1920-х рр. вітчизняна споживча кооперація надавала Червоній армії суттєву матеріальну допомогу. З одного боку, ця допомога кооператорів була добродійна і базувалася на принципі гуманних якостей кооперативного руху. Водночас, партійно-радянська правляча еліта республіки, всупереч кооперативній демократії та інтересам пайовиків, використовувала потенціал споживчої кооперації УСРР як надійне джерело підтримки зміцнення обороноздатності країни. Більшовики, порушуючи кооперативні принципи, втручались у організаційно-господарську діяльність споживчої кооперації і перенаправляли частину її пайового капіталу на зміцнення обороноздатності СРСР.

Зрозуміло, що в умовах нинішньої економічної скрути потребує підтримки і сама система споживчої кооперації України, яка навіть і тепер намагається проводити добродійні акції. Проте здійснювати цю благородну справу кооператорам з кожним днем стає все складніше. У період сучасного посилення безробіття, на нашу думку, в пригоді могли б стати потужності та техніка колишніх військових заводів та об'єктів (що у більшості випадків стоять у запустінні), які цілком можна переобладнати для відродження переробної промисловості споживчої кооперації. Водночас споживча кооперація при сприянні нинішньої влади могла б стати постійним і надійним постачальником сучасної української армії, яка потребує глибокого реформування, якісних продуктів харчування, одягу, медикаментів, будівельних матеріалів, товарів культурного призначення тощо.

Використані джерела:

1. Кожаный П. Рабочая кооперация и профсоюзы. – М.: Труд и книга, 1925. – 119 с.; Зарудний С. Українська кооперація на десяти роковини Жовтневої революції. 1917-1927. – Харків: Книгоспілка, 1928. – 43 с.; Пожарський П. Соціальний склад української кооперації. Історико-статистичний нарис. – К.: Книгоспілка, 1929. – 68 с.
2. Кистанов Я.А. Потребительская кооперация СССР. Исторический очерк. – М.: Издательство Центросоюза, 1951. – 418 с.; Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк: Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.; Споживча кооперація Української РСР. 1917-1967 / Ф.Д. Колесник, С.Г. Сіденко, О.С. Матковський. – К.: «Економика», 1967. – 208 с.; Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та інші. Історія споживчої кооперації України. – Львів: Інститут Українознавства НАН України, 1996. – 383 с.
3. Пак В.П. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини (1866-2003 рр.) / В.П. Пак, Ф.І. Ленченко. – К.: Ірідіум, 2003. – С. 117.
4. Кооперативне будівництво. – 1928.– № 2.– С. 5-6.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України, ф. 271, оп.1, спр. 2, арк. 222.
6. Там само, ф. 296, оп. 6, спр. 4, арк. 43.
7. Там само, ф. 296, оп. 1, спр. 1083, арк. 193.
8. Там само, ф. 296, оп. 1, спр. 1083, арк. 31.
9. Там само, ф. 296, оп. 6, спр. 1075, арк. 9.
10. Второе собрание уполномоченных Всеукраинского кооперативного союза «Вукоопспилка» 4-8 декабря 1922 года: Стенографический отчет. – Резолюции. – Харьков, 1922. – С. 41.
11. Кооперативный бюллетень Вукоопспилки. – 1923. – № 1-2.– С. 3.
12. Аліман М., Оніпко Т. Добродійна діяльність споживчої кооперації України на початку 20-х років // Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти / С.Г. Бабенко, М.В. Аліман, В.В. Апопій та ін. – К: Ред газ. «Вісті центральної спілки споживчих товариств України». – 1996. – С. 110.
13. Державний архів Полтавської області, ф. Р-363, оп.1, спр. 327, арк. 35.
14. Голець В.В. Кооперація і неп (20-ті роки ХХ ст.) / В.В. Голець. – Чернігів: Просвіта, 2006. – С. 173.
15. ЦДАВО України, ф. 296, оп.1, спр. 59, арк. 128.
16. В Вукопспилке. В Правлении и Президиуме. Заседание 19 марта 1923 г. // Кооперативний бюлетень Вукопспилки. – 1923. – № 13-14. – С. 2.
17. Там само. – С. 3.
18. Кооперативне будівництво. – 1927.– №11-12. – С. 1-2.
19. Шефство кооперации над воздухофлотом // Красное знамя (Чернигов). – 1923. – 1 мая. – С.3.
20. Факты, события, люди. Хронология потребительской кооперации Донецкой области (1888-2000 гг.). – Донецк: УАИ – прес, 2000. – С.11.

Onipko T.V. The assistance of domestic consumer cooperation for army: a retrospective of 1920s

The article focuses on the fact that in 1920s of XX century domestic consumer cooperation carried out an active charitable activity concerning material, food, cultural and educational support to Red Army units.

Keywords: consumer cooperation, army, assistance, charity.